

РИЗИКОГЕННІСТЬ ТА МЕТОДИ ЇЇ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

О. М. ВІЛЕНЧУК,
кандидат економічних наук
Житомирський національний
агроєкологічний університет

Досліджено категоріальну сутність поняття ризиків в аграрній сфері. Визначено основні джерела формування ризиків та чинники ризикогенності, що уповільнюють процес забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Охарактеризовано методи нейтралізації ризиків, які мають місце у процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Постановка проблеми. Інтеграційні прагнення України до глобального економічного простору зумовлюють необхідність адаптації вітчизняного аграрного сектора до стандартів Європейського Союзу. Одним із пріоритетних завдань на цьому шляху є забезпечення фінансової стабільності та платоспроможності аграрних підприємств. Проте в сучасних умовах аграріям доводиться працювати з високим рівнем ймовірності настання різноманітних ризиків, зокрема: коливання цін на сільськогосподарську продукцію, недоотримання урожайності як через суб'єктивні, так і об'єктивні причини, часткову або повну втрату ресурсів, а також зміни державної політики щодо виробників сільськогосподарської продукції. Крім того, сільськогосподарське виробництво вважається однією з найбільш ризикованих галузей економіки, яка часто потрапляє під дію стихійних лих та надзвичайних ситуацій. Такі природні небезпеки, як заморозки, засуха, град, удар блискавки, пожежа, ураган, повені можуть заподіяти значних збитків і виробничих втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії оцінювання та управління ризиками, зокрема сільськогосподарськими, внесли такі вчені-аграрії, як: К. В. Балдин, В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко, С. М. Воробйов, С. І. Ілляшенко, Г. Є. Мазнев, І. Ю. Москвин. Проте і досі відкритим залишається питання щодо трактування такої складної економічної дефініції, як ризикогенність, особливо у контексті пошуку методів, форм та інструментарію мінімізації негативного впливу ризиків на процес виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методичні та практичні аспекти категоріальної сутності поняття "ризикогенність" та визначення найефективніших методів нейтралізації ризиків у аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розкриття змісту поняття ризикогенності необхідно з'ясувати та обґрунтувати сутність терміну "ризик". У науковій літературі, присвяченій теорії ризику, розглядається три варіанти: об'єктивний, суб'єктивний та об'єктивно-суб'єктивний, – що характеризує природу даної економічної категорії. Об'єктивність ризику пов'язана з невизначеністю, небезпеками в соціально-економічній та виробничо-господарській сферах буття, наявністю багатьох альтернатив і зв'язків між суб'єктами та об'єктами, що беруть участь у ризиковій діяльності. Суб'єктивність відображає характер суб'єкта, який приймає ризик, ступінь повноти, достовірність інформації, що використовується при прийнятті управлінських рішень. Ризик та його межі

багато в чому визначаються системою цінностей або пріоритетів, які ставляться перед суб'єктом господарювання на певному етапі його розвитку. Об'єктивно-суб'єктивне ставлення до ризику можна розглядати у двох аспектах: по-перше, ризик – це об'єктивна категорія, оскільки в самій сутності даного поняття присутні елементи, які характеризуються, як невизначеність, невпевненість та ймовірність відносно дій і поведінки того чи іншого індивідуума або групи людей; по-друге, змістовність ризикової поведінки суб'єктивна, оскільки пов'язана з особистим вибором кожного індивідуума [5].

Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості, що зумовлюють певну специфіку в прояві ризиків. Вітчизняний аграрний сектор володіє значним потенціалом свого розвитку і посідає одне з провідних місць серед країн щодо можливостей експорту сільськогосподарської продукції. Але реалізація існуючого потенціалу можлива лише за умов нейтралізації та мінімізації наявних ризиків, а також досягнення прийнятно допустимого рівня ризиків для аграріїв [2].

Один із провідних вітчизняних учених у сфері ризикології професор В. В. Вітлінський розглядає ризик у сільському господарстві як об'єктивно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням непевностей, конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає міру досягнення очікуваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих чинників. При чому він виділяє такі основні види ризиків: економічні, організаційні, технологічні та соціальні [4].

І. Т. Балабанов розуміє під ризиком можливість небезпечних втрат, які випливають із специфіки тих чи інших явищ природи і видів діяльності суспільства, та виділяє такі його типи: підприємницький, фінансовий [1]. Зважаючи на багатоманітність походження ризиків у аграрній сфері, їх необхідно систематизувати за певними джерелами.

Перше джерело ризиків пов'язане з небажаною зміною якості земельних ресурсів, що проявляється у зниженні родючості земель сільськогосподарського призначення, у зміні агроландшафту й супроводжується деградаційними процесами. Причинами цього є зниження якості посівного матеріалу, добрив, недотримання сівозміни, незадовільний рівень техніки, природно-кліматичні катаклізми, урбаністична діяльність людини, що призводить іноді до порушення циклів у біосфері.

Друге джерело ризиків – з можливістю зміни кон'юнктури на земельному ринку – співвідношення попиту й пропозиції, що впливає на ринкову ціну земельних ресурсів, посилення конкурентної боротьби, міжгалузева переорієнтація використання земельних ресурсів через перекося рівня рентабельності від експлуатації даного активу в господарському комплексі.

Третє джерело зумовлене нестабільністю функціонування фінансової системи, особливо в умовах транзитивної економіки й зародження ринку іпотеки під заставу земельних ділянок.

Четверте джерело пов'язане зі зміною курсу економічної політики в застосуванні методів протекціонізму або, навпаки, лібералізації відносин між суб'єктами господарювання з приводу користування й володіння земельними ресурсами, послаблення або посилення податкового регулювання, методик розрахунку ставок земельного податку (можливість використання як бази для обчислення податку не кадастрової, а ринкової ціни).

П'яте – погодні умови, які впливають на продуктивність земель сільськогосподарського призначення, що проявляється у врожайності сільськогосподарських культур, тобто ефективність земельних ресурсів як чинника виробництва частково залежить від об'єктивних кліматичних умов, які відповідно визначають втрати виробництва, обсяги виробленої та реалізованої продукції, розмір прибутку і рівень рентабельності виробництва.

Шосте – це біологічна природа земельних ресурсів, що насамперед виявляється у природній родючості ґрунтів, яка визначає рівень додаткового рентного доходу кожної конкретної ділянки. Наприклад, за рівних умов вкладення в ділянку А можуть окупитись удвічі швидше, ніж вкладення в ділянку Б лише за рахунок природної продуктивності орної землі.

Сьоме джерело пов'язане з територіальною протяжністю земельних ресурсів, що зумовлює розосередженість сільськогосподарського виробництва, особливо в таких галузях, як пасовищне тваринництво та садівництво, й ускладнює технологічний контроль.

Соціально-економічне середовище характеризується як ризикогенне, оскільки сукупність наявних ризиків, зокрема в аграрній сфері, становить істотну загрозу для продовольчої безпеки в країні. Ризикогенність розглядається як сукупність агротехнічних, агрохімічних, екологічних, інституціональних, природно-кліматичних, соціальних, управлінських, фінансово-економічних та інших ризиків, що генеруються, виникають і негативно (позитивно) впливають на весь процес виробництва, переробки, реалізації та споживання сільськогосподарської продукції. Ідентифікація та виявлення основних чинників ризикогенності в аграрній сфері є необхідною умовою для вжиття попереджувальних заходів із забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств (див. рисунок).

Сукупність чинників, які визначають рівень ризикогенності в аграрній сфері

Агротехнічні ризики виникають у результаті порушення технологічного процесу виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Причинами прояву агротехнічних ризиків є недоотримання сільськогосподарськими виробниками науково обґрунтованих сівозмін; низький рівень використання ґрунтозахисних систем землеробства; незначне використання безплужного способу обробітку ґрунту; втрати ґрунту при вивезенні сільськогосподарських культур тощо.

Агрохімічні ризики пов'язані з порушенням технологій внесення хімічних та мінеральних добрив, захисту рослин та обробітку ґрунту, а також хімічним та біологічним забрудненням сільськогосподарських земель. Настання таких ризиків, як правило, зумовлене надмірним використанням препаратів захисту для окремих сільськогосподарських культур, незбалансованим використанням мінеральних добрив, недостатнім внесенням органічних добрив тощо.

Екологічні ризики пов'язані зі специфікою функціонування сільськогосподарських підприємств. Виходячи з усієї сукупності, можна виділити екологічні ризики, які найчастіше виникають у процесі господарської діяльності: від промислових аварій та катастроф; від розвитку енергетики у сільському господарстві; від утворення, транспортування та утилізації відходів, забруднення поверхневих та підземних водних джерел; від залишків отрутохімікатів (пестицидів, гербіцидів); від реалізації масштабних проектів у сфері природокористування; від радіаційного забруднення, а також від втрати родючості ґрунтів.

Інституціональні ризики зумовлені змінами економічної політики держави в аграрному секторі. Зазначений ризик особливо актуальний для трансформаційних економік. Природа виникнення інституціональних ризиків в аграрній сфері пов'язана з відсутністю однакових передумов для різних організаційно-правових форм господарювання, які функціонують в аграрній сфері; недосконалістю організаційно-технічних, фінансово-економічних, інституціонально-правових та соціально-психологічних умов сільськогосподарського землекористування; недостатньою впорядкованістю між державною та комунальною формами власності на окремі категорії земель; розмитістю прав і повноважень представницьких органів щодо охорони та відтворення земельних ресурсів; недостатньою розвиненістю грошово-кредитних та фінансово-банківських інститутів, що опосередковують оборот сільськогосподарських угідь тощо.

Найчисельнішу групу ризиків у сільському господарстві становлять *природно-кліматичні ризики*. Виробники аграрної продукції потерпають від небезпечних природних явищ та несприятливих погодних умов. Втрати позначаються у зниженні врожайності, недоборі валової продукції сільськогосподарських культур, внаслідок чого аграрії зазнають значних матеріальних збитків. Найнебезпечнішими ризиками для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції є заморозки, вимерзання, ожеледь, град, удар блискавки, землетрус, лавина, земельний зсув, земельний або земельно-водний сель, пожежа, крім лісових пожеж, буря, ураган, злива, повінь, паводок, посуха, зневоднення на землях, які підлягають примусовому зрошенню або заводненню, епіфітотичний розвиток хвороб рослин; епіфітотичне розмноження шкідливих рослин; вторинні хвороби рослин.

Соціально-психологічні ризики пов'язані з недостатнім рівнем соціального захисту селян, а також відсутністю впевненості у подальшому розвитку сільських територій. Підґрунтям соціально-психологічних ризиків є значна розмежованість в умовах проживання в місті та селі; недостатня кількість робочих місць на селі; низький рівень диверсифікації зайнятості на селі та інфраструктурного забезпечення сільської місцевості; відсутність державних заохочувальних програм для молоді з працевлаштування та проживання на селі.

Управлінські ризики пов'язані з відсутністю ефективної системи контролінгу за станом використання та обробкою сільськогосподарських земель державними та місцевими органами влади згідно з чинним законодавством. Управлінські ризики з'являються у разі дублювання функцій управління охороною та відтворення земель підрозділами Державного агентства земельних ресурсів України і Міністерства екології та природних ресурсів; пасивності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання впровадження природоохоронних технологій у практику землекористування; відсутності дієвої системи моніторингу за станом використання сільськогосподарських угідь у межах адміністративних областей та районів.

Фінансово-економічні ризики на сільськогосподарських підприємствах зумовлені як макро-, так і мікроекономічними чинниками. Фінансово-економічні ризики пов'язані зі зниженням доходів та зростанням витрат аграріїв, несприятливою ціновою кон'юнктурою на сільськогосподарську продукцію, зростанням цін на сировину, паливо та інші оборотні активи, зниженням рівня рентабельності виробництва, погіршенням фінансового стану підприємств, зростанням процентних ставок за кредитами тощо.

Інтенсивний процес виникнення та нагромадження різноманітних ризиків формує досить високий рівень ризикогенності галузі сільського господарства, основними причинами якого є те, що:

- специфіка сільськогосподарського виробництва завжди пов'язана з об'єктивними чинниками існування ризиків, тобто йдеться про такі ризики, які не пов'язані з волевиявленням людини або групи людей. До таких ризиків відносяться насамперед природно-кліматичні ризики;

- немає єдиного методологічного апарату з ідентифікації, виявлення, оцінки та управління ризиками і мінімізації їх впливу на процес виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції;

- функціонування ринкового середовища не забезпечує бажаного балансу між економічними інтересами, соціальною справедливістю та екологічною доцільністю використання ресурсів аграрної сфери;

- наявна висока конкуренція між виробниками сільськогосподарської продукції, особливо в контексті вступу України до Світової організації торгівлі;

- не забезпечено постійно діючого моніторингу стану балансу “безпека – ризикогенність” для всього циклу від виробництва до реалізації сільськогосподарської продукції.

- не використовується наявний арсенал нейтралізації ризиків – уникнення, лімітування (концентрація), диверсифікація, хеджування, трансфер, страхування та самострахування – для забезпечення режиму безпечного виробництва сільськогосподарської продукції;

– немає належного рівня розвитку сільських територій, що безумовно стримує рух інвестиційних, фінансових, трудових та інших ресурсів у сільську місцевість;

– неналежний рівень протекціонізму держави щодо захисту соціально-економічних інтересів аграріїв;

– низький рівень адаптації вітчизняної аграрної економіки до світових трендів розвитку сфери виробництва та споживання сільськогосподарської продукції.

Для створення надійного механізму забезпечення соціально-економічної безпеки аграрних підприємств доцільно використовувати внутрішні механізми нейтралізації, які є системою методів мінімізації їхніх негативних наслідків, що обираються і здійснюються у межах самого підприємства.

Нейтралізацію ризиків слід здійснювати з дотриманням сукупності певних критеріїв та принципів, серед яких необхідно виділити такі як:

– інформаційна достовірність, яка передбачає своєчасне представлення фінансової інформації, необхідної для адекватної нейтралізації фінансового ризику;

– адекватність як форма обґрунтованого використання методу нейтралізації фінансового ризику відповідно до його базових характеристик;

– ефективність нейтралізації ризику шляхом максимального попередження (мінімізації) потенційних негативних наслідків, ймовірність настання яких визначається фінансовим ризиком у просторі та часі (наприклад, попередження збитків або збільшення витрат суб'єкта господарювання);

– інші принципи, що визначаються специфікою моделі управління ризиками та основними цілями, що стоять перед менеджментом підприємства.

Перевагою використання внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків є високий ступінь альтернативності ухвалених управлінських рішень, незалежних, як правило, від інших суб'єктів господарювання. Вони враховують конкретні умови здійснення фінансової діяльності підприємства та його фінансових можливостей, дозволяють врахувати вплив внутрішніх чинників на рівень фінансових ризиків у процесі нейтралізації їхніх негативних наслідків. Система внутрішніх механізмів нейтралізації фінансових ризиків передбачає використання таких основних методів, як уникнення, лімітація (концентрація), диверсифікація, хеджування, самострахування та страхування ризиків (див. таблицю).

Характерні особливості методів нейтралізації ризиків в аграрній сфері

Методи нейтралізації ризиків	Сутність методу	Завдання, які необхідно вирішити при використанні методу	Очікувані результати від використання методу
1	2	3	4
Уникнення ризику	Обрання таких видів діяльності, які є найменш дохідними, але й найменш ризикованими	Проведення зрошення; впровадження точного землеробства; використання альтернативних технологій вирощування с.-г. культур	Забезпечення мінімізації можливостей наслідків настання небажаних ризиків
Лімітація концентрації ризику	Ґрунтується на механізмі лімітації концентрації ризиків, використовується для видів, що виходять за межі дозволеного рівня, тобто для господарських операцій, які здійснюються в зоні критичного або катастрофічного ризику	Дотримання встановлених лімітів або нормативів впливу ризиків на процес с.-г. виробництва	Амплітуда ймовірних ризиків має знаходитись у межах встановлених лімітів та нормативів
Диверсифікація ризиків	Нейтралізація впливу негативних систематичних (специфічних) видів ризиків на процес аграрного виробництва. Принцип дії механізму диверсифікації заснований на розподілі ризиків	Диверсифікація каналів надходження сировини, матеріалів палива, с.-г. техніки; диверсифікація каналів збуту с.-г. продукції; диверсифікація джерел надходження технологічних, економічних та фінансових ресурсів на с.-г. підприємство	Забезпечення розподілу та перерозподілу ризиків у просторі та часі
Хеджування ризиків	Зменшення цінних та кон'юнктурних ризиків з використанням інструментів ф'ючерсного ринку	Страховання цінних та кон'юнктурних ризиків, пов'язаних з впливом сезонних і ринкових чинників; мінімізація валютних ризиків (хеджування валютних ризиків)	Використовуючи різні фінансово-економічні інструменти, слід мінімізувати вплив цінних та кон'юнктурних ризиків

1	2	3	4
Страховання ризиків	Забезпечення аграріїв страховим захистом на випадок настання страхових подій	Відшкодування збитків у межах застрахованого майна; забезпечення повернення кредитів; стабілізація процесу виробництва та доходів підприємства	Забезпечення безперервного (беззбиткового) процесу виробництва с.-г. продукції
Само-страховання ризиків	Необхідність резервування підприємством частини фінансово-економічних ресурсів, що дозволяє долати негативні наслідки впливу ризиків на процес аграрного виробництва	Формування на підприємстві достатнього обсягу резервного капіталу для відшкодування збитків, спричинених проявами різноманітних ризиків	Настання певних ризиків не повинне суттєво вплинути на результати діяльності с.-г. підприємства

Джерело: власні дослідження.

Вибір того чи іншого методу нейтралізації ризиків в аграрній сфері залежить від багатьох чинників, а саме: специфіки сільськогосподарського виробництва; фінансово-економічних можливостей аграріїв; кон'юнктури продовольчого, фінансового, біржового ринків, інституціонального та законодавчого регулювання аграрної політики в державі тощо. Завдяки раціональному використанню існуючих методів нейтралізації аграрії можуть істотно впливати на ризики, управляти ними та формувати сприятливе підприємницьке середовище для аграрного бізнесу.

Висновки. Процес зниження рівня ризикогенності в аграрній сфері – поступальний вектор розвитку до забезпечення продовольчої безпеки країни та формування експортного потенціалу вітчизняної аграрної продукції. Своєчасна ідентифікація, об'єктивна оцінка та ефективна система управління ризиками в аграрній сфері створюють необхідні умови для забезпечення кількісних та якісних параметрів виробництва сільськогосподарської продукції. Необхідно підкреслити, що поряд з існуючими ризиками завжди існують і певні можливості, реалізація яких, дозволить повною мірою використати наявний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції у світлі прагнення інтеграції та глобалізації зі світовим аграрним простором.

Список літератури

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
2. Бехман Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знания – М.: Логос, 2010. – 248 с.
3. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко.– К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
4. Вітлінський В. В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності // *Фінанси України*. – 2003. – № 3. – С. 3 – 9.
5. Цикин В. А. Философская интерпретация феномена риска в обществе // *Філософія науки: традиції та інновації* – 2012. – № 1(5) – С. 175 – 187.

Рискогенность и методы ее нейтрализации в аграрной сфере

А. Н. Виленчук,

кандидат экономических наук

Житомирский национальный агроэкологический университет

Исследована категориальная сущность понятия рисков в аграрной сфере. Определены основные источники формирования рисков и факторы рискогенности, замедляющие процесс обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий. Охарактеризованы методы нейтрализации рисков, которые имеют место в процессе производства, переработки и реализации сельскохозяйственной продукции.

The probability of risk occurrence and methods of its neutralization in agriculture

A. Vilenchuk

Zhytomyr national agro ecological university

The categorical essence of the definition of risks in agriculture is explored. The main sources of risks and factors the probability of risk occurrence is determined, which slow down process of sustainable development of agricultural enterprises. The methods of risks neutralizing are characterized, which take place during production, processing and selling agricultural products.